

Titel: Øieblikket Nr. 10

Citation: "Øieblikket Nr. 10", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K13*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Tonny Aagaard Olesen; Steen Tullberg, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2009 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-oi10-kom-root.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K13

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Det jeg kalder Øienforblindelse** : Denne artikel er på kladden (ms. 1.2; *Pap.* XI 3 B 329) dateret 25. aug. (1855), dvs. i tidsrummet ml. *Øieblikket* nr. 6 (23. aug.) og *Øieblikket* nr. 7 (30. aug.). Overskriften sigter til, at SK flere gange tidligere har talt om »Øienforblindelse«, dvs. synsbedrag, illusion, jf. fx bladartiklerne »Hvad der skal gøres« i *Fædrelandet*, nr. 69, den 22. marts 1855 (SV2 14, 43), »Var det rigtigst nu at 'standse med Klemtningen'?« i *Fædrelandet*, nr. 83, den 11. april 1855 (SV2 14, 61), og »Til det nye Oplag af 'Indøvelse i Christendom'« i *Fædrelandet*, nr. 112, den 16. maj 1855 (SV2 14, 79). Se endvidere artiklerne »Ere vi virkeligen Christne – hvad er saa Gud« (*Øieblikket* nr. 2, i SKS 13, 163f.), »Er det forsvarligt af Staten at modtage en Eed, som ikke blot ikke holdes, men hvis Aflæggelse er en Selvmodsigtelse?« (*Øieblikket* nr. 3, i SKS 13, 191f.); »'Først Guds Rige' Et Slags Novelle« (*Øieblikket* nr. 7, i SKS 13, 290-293), »Samtidigheden; hvad Du gjør i Samtidighed er det Afgjørende« (*Øieblikket* nr. 8, i SKS 13, 345-350) og »Altsaa saaledes staaer Sagen« (*Øieblikket* nr. 9, i SKS 13, 373-375).

I trykt udgave: Bind 13 side 391 linje 4

◀ **Biskop Mynster** : 260,11.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 6

◀ **Martensen** : 136,10.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 10

◀ **Da Martensen nogle Aar havde været Professor ... forkynde Ordet for Menigheden** : H.L. Martensen blev ekstraordinær prof. i teologi i 1840. Han havde indtil da udelukkende gjort akademisk karriere. Under striden om baptistdåben i første halvdel af 1840'erne udgav han skriftet *Den christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, Kbh. 1843, ktl. 652, hvori han involverede sig i de kirkelige spørgsmål. På samme tid blev han optaget af de liturgiske spørgsmål, herunder forslag om en ny alter- og ritualbog. Hvorvidt Martensen herefter er begyndt at tale om kirkelig virksomhed, hvilket er plausibelt, har ikke kunnet dokumenteres. Se Martensens egen fremstilling i hans *Af mit Levnet* bd. 1-3, Kbh. 1882-83; bd. 2, s. 82-98 (»Embedet som Hofprædikant« (394,8)). Sml. journaloptegnelse NB18:12, i SKS 23, 260.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 12

◀ **han beder blot, naar han føler Trangen ... enhver Præst vil gjøre det med Fornøielse** : H.L. Martensen, der var teologisk kandidat fra 1832, fra 1840 æresdoktor ved universitetet i Kiel og fra samme år teologisk prof. med en stor tilhørerskare, kunne utvivlsomt prædike i hvilken som helst kirke, når han ville.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 20

◀ **det havde ikke fundet Naade for Biskop Mynsters Øine** : sml. dog H.L. Martensens erindringer, hvori det om hans forhold til Mynster (260,11) hedder: »Jeg kom ham da nærmere, og det varede ikke meget længe, forinden han fattede den Anskuelse, at jeg burde forene en kirkelig Virksomhed med min Universitetsvirksomhed, og udvirkede, at jeg blev udnævnt til Hofprædikant. Han havde vistnok [sandt nok] aldrig hørt mig prædike – jeg havde ogsaa kun een Gang som Candidat i Pastorseminariet prædiket under Stiftsprovst Clausen – , men han mente, at der i mine videnskabelige Værker vare Steder, hvoraf der turde sluttes, at der i mig maatte stikke Noget af en Prædikant. Jeg skulde altsaa nu i Forening med ham, Paulli og Münter forkynde Ordet i Menighedens Forsamling i Slotskirken. Han hørte mig, hver Gang jeg prædikede, og der indtraadte et Inderlighedens og Kjærlighedens Forhold. Jeg havde Adgang til hans Huus, hans Familiekrede og til hans Arbeidsværelse, hvor jeg saa ofte har haft styrkende og opløftende Samtaler, der havde afgjørende Betydning for mit indvortes menneske«, *Af mit Levnet* bd. 2, s. 75f.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 24

◀ **vistnok anslog** : helt sikkert betragtede.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 30

◀ **ved at holde en Klat af mig** : dagligsprog: holde en lille smule af mig, bryde sig lidt om mig.

I trykt udgave: Bind 13 side 393 linje 33

◀ **Paradigma** : lat. paradigme, mønstergyldigt eksempel, bruges i grammatikken om det eksempel, der anføres som bøjningsmønster.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 2

◀ **kudske** : beherske, mestre.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 6

◀ **at blive: Hof-Prædikant** : Martensen, der endnu ikke havde virket i kirken, fik stillingen som hofprædikant den 16. maj 1845 (jf. *Ny Collegial-Tidende*, nr. 22, den 24. maj 1845, s. 464). Han blev ordineret den 4. juni samme år af biskop Mynster.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 8

◀ **Das ist was Anders** : ty. det er noget andet (194,17).

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 8

◀ **Det er 400rd for 12 Prædikener** : En kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 8

◀ **qua** : lat. i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 12

◀ **benyttet Prædikestolen hver 6te Søndag** : Martensen prædikede som regel hver sjette uge i Christiansborg Slotskirke; jf. *SKS 21, 271,28, SKS 22, 326,38 og SKS 23, 260,30* med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 13

◀ **billige** : bifalde.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 17

◀ **animerede** : livlige, oplivende.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 20

◀ **L'hombre** : kortspil, opr. fra Spanien, der spilles af 3-4 personer, og som var en udbredt fornøjelse blandt tidens borgerskab. I en ubrugt artikel kaldet »Er dette dog ikke nederdrægtigt?« (1855; *Pap. XI 3 B 144*) bemærker SK, hvad der forlanges af en præst: »Dertil behøves blot: 3 Examina; et Par Haandbøger til Søndagstjenesten; at kunne nogenlunde føre Embedsbøger; hvis man er paa Landet at forstaae sig lidt paa Avlsbrug, og hvis man er i Kjøbstad at kunne spille L'hombre og bagtale«. I en anden ubrugt artikel kaldet »Martensen paa Bispestolen« (1855; *Pap. XI 3 B 89*) bemærkes, hvordan Martensen ved sin tiltrædelse gjorde alle præster til sandhedvidner, »hvilket vistnok [sandelig] ikke er (hvad – for at erindre om Biskop Mynsters Inddeling – een og anden Stude- eller L'hombre-Præst vilde foretrække) en Gageforhøielse« (s. 137; sml. *Pap. XI 3 B 159, s. 264*).

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 20

◀ **Bevægelse** : opstand, uroligheder.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 22

◀ **en Samtid, der saa taknemligt vil reise ham et Monument** : 350,16.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 33

◀ **hvad Martensen har ladet ham avancere til ... en af den hellige Kjæde** : 136,10.

I trykt udgave: Bind 13 side 394 linje 34

◀ **Epicurærens** : 261,2.

I trykt udgave: Bind 13 side 395 linje 1

◀ **Hedonikerens** : hedonistens, livsnyderens.

I trykt udgave: Bind 13 side 395 linje 1

◀ **»den Nydelsessyges«** : sml. SKs bladartikel »Var Biskop Mynster et 'Sandhedsvidne', et af 'de rette Sandhedsvidner' – er dette Sandhed?« i *Fædrelandet*, nr. 295, den 18. dec. 1854, hvor det om Mynster hedder: » at han foruden al anden Fordel, som han, efter største Maalestok, drog af at forkynde Christendom, ogsaa medtog den Nydelse, ved at declamere i stille Timer om Søndagen og ved verdsligklogt at dække sig om Mandagen, at foranledige det Skin, at han var et Charaktermenneske, en Mand af Grundsætninger, en

Mand, der staaer fast, naar Alt vakler, en Mand, der ikke svigter, naar Alle svigte osv. osv., medens Sandheden var, at han var i høi Grad verdslig klog, men svag, nydelsessyg og kun stor som Declamator« (SV2 14, 16). Dette gentages i bladartiklen »Derved bliver det!« i *Fædrelandet*, nr. 304, den 30. dec. 1854 (jf. SV2 14, 20), mens det skærpes i den følgende artikel, »En Opfordring til mig fra Pastor Paludan-Müller« i *Fædrelandet*, nr. 10, den 12. jan. 1855, hvor det om Mynster hedder: »at han, seet under Belysningen Sandhedsvidne og christeligt vurderet, var nydelsessyg: han elskede, nydelsessygt, 'Fred', den første Betingelse for at nyde Livet, alt efter Epicurs gamle Sætning: 'nil beatum nisi quietum' d.v.s. den første Betingelse for al Livsnydelse er Fred« (SV2 14, 27).

I trykt udgave: Bind 13 side 395 linje 1

◀ **apres nous le deluge** : fr. efter os syndfloden, dvs. blot det holder vores tid ud. Det bevingede ord tillægges den fr. konge Louis XV's elskerinde, Madame de Pompadour, der svarede således, da kongen bekymrede sig over nederlaget ved Rossbach 1757.

I trykt udgave: Bind 13 side 395 linje 2

◀ **»Hvorledes kunne I troe, I, som tage Ære af hverandre?« (Joh: 5,44.)** : Artiklen er på kladden (ms. 1.3; *Pap.* XI 3 B 330) dateret 15. juli 1855, dvs. i tiden ml. udgivelsen af *Øieblikket* nr. 4 (9. juli) og nr. 5 (28. juli). Overskriftens ordlyd citeres fra NT-1819, hvor verset fortsætter: »og den Ære, som er af den eneste Gud, søge I ikke?« – **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 2

◀ **christne Stater, Riger, Lande** : 133,1.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 5

◀ **Som jeg siger: Christendommen er slet ikke til** : 268,25.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 14

◀ **»at tage Ære af Mennesker«, v. 41** : frit citat fra Joh 5, 41, hvor Jesus siger: »Jeg tager ikke Ære af Mennesker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 18

◀ **»at søge den Ære, som er af den eneste Gud« v. 44** : 396,2.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 19

◀ **efter dette Paradigma** : efter dette mønster; i renskriften (ms. 2.3; *Pap.* XI 3 B 327,7) stod: »paa denne Melodie«.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 28

◀ **Ridder** : 194,9.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 30

◀ **Commandeur** : 194,9.

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 31

◀ **Consistorialraaden** : titel, som især blev tildelt fortjenstfulde præster, og som gav rang i 6. klasse, nr. 3 i den borgerlige rangforordning (150,1).

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 32

◀ **Conferentsraadens** : høj titel, der giver indehaveren rang i 2. rangklasse, nr. 12 (150,1).

I trykt udgave: Bind 13 side 396 linje 32

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 2

◀ **declinere mensa efter domus** : 'domus' (et hus) og 'mensa' (et bord) er to lat. substantiver, der bøjes helt forskelligt. I Jacob Badens lat. *Skolegrammatik*, 7. udg., Kbh. 1830, ktl. 996, bruges som »Paradigma eller Exempel« for den første deklination ordet 'mensa', og for en blandingsform af 2. og 4. deklination ordet

'domus', se § 40, s. 14f., hhv. § 43, s. 43. En anden gængs lat. grammatik i datiden, J.N. Madvigs *Latinsk Sproglære til Skolebrug*, Kbh. 1841, bruger samme eksempler, s. 61, hhv. s. 26f.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 3

◀ **Derfor vil jeg hellere end ... at deeltage i officiel Christendom** : jf. SK erklæring i *Dette skal siges; saa være det da sagt* (292,13) samt bladartiklen »Stridspunktet med Biskop Martensen; som, christeligt, afgjørende for det i Forveien, christeligt seet, mislige kirkelige Bestaaende« i *Fædrelandet*, nr. 24, den 29. jan. 1855, hvor det bl.a. hedder: »Ikke formildet men skærpet gjentager jeg herved min Indsigelse; jeg vil hellere spille, svire, høre, stjæle, myrde end deltage i at gjøre Nar af Gud, hellere tilbringe min Dag paa Keglebaner, i Billardhuse, min Nat ved Hazard eller paa Maskerader end deltage i den Art Alvor, Biskop Martensen kalder christelig Alvor« (SV2 14, 30).

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 5

◀ **i Isenboden** : hos isenkræmmeren.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 7

◀ **oprækker de tre Fingre og sværger til Fanen** : If. den officielle praksis for edsafleggelse, som den forklares i det afsluttende kapitel, »Forklaring paa Vidners Eed«, i *Chr. V's Danske Lov* (1683), som stadig var gældende, hedder det indledningsvist: »Hvert Menneske, som vil svære [sværge] nogen Eed, skal opløfte tre Fingre, som ere: Tommelfingeren, Pægefingern og den middelste Finger. Ved den første Finger, som er Tommelfingeren, forstaais Gud Fader, ved Pægefingern Gud Søn, ved den tredje Gud den Hellig Aand. De andre to smaa Fingre bøjer hand need i Haanden; Den eene betyder Menniskens ypperlig Siel, som ligger skylt udi Mennisken: Den femte og minste Finger betyder Legemet, ligesom det der er lidet og ringe at agte imod Sielen. Ved den ganske Haand betydis een eniste ævig og almægtig Gud og Skaber, som haver skabt Mennisken og alle Creature i Himmelen og paa Jorden. Hvilket Menneske, der nu er saa Ugudelig, fordærvelig og sig selv saa fiendsk, at hand svær een falsk Eed, eller ikke holder den Eed, som er soren [svoret], hand synder i saadan Maade, ligesom hand kunde saa sige: Om jeg svær falskelig, da straffe mig Gud Fader, Gud Søn og Gud den Hellig Aand, at Guds den himmelske Faders Skabelse, der hand skabte mig og alle Mennisker efter sit Billede, dertilmed al hans faderlig Godhed, Naade og Barmhiertighed, komme mig ikke til Gavn, men at jeg som een motvillig haardnakket Overtræder og Synder bliver straffet ævindeligt udi Helvede«, s. 1008-1010.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 8

◀ **Trekantethat** : En trekantet hat har høj, spids puld og løber ud i spidser foran og bagpå - nu kendt fra gallapåklædning for overordnede militære og civile embedsmænd.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 9

◀ **Patrontaske** : lædertaske fastgjort om livet, hvori soldaten opbevarer sin ammunition.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 10

◀ **gjøre et Indhug paa** : angribe (til hest) med blanke våben (fx sabel).

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 11

◀ **de Eedfæstedes** : 142,1.

I trykt udgave: Bind 13 side 397 linje 16

◀ **Hvad Gjensvaret svarer** : Artiklen er på kladden (ms. 1.4; *Pap.* XI 3 B 331) dateret 9. juli, dvs. samme dag, som *Øieblikket* nr. 4 udkom. - **Gjensvaret**: genlyden, ekkoet, overført: modsvaret, reaktionen. I renskriften (ms. 2.4; *Pap.* XI 3 B 327,9) står: »Eccho«.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 2

◀ **Foliant** : egl. bøger, hvis store format er bestemt af, at hvert ark kun er foldet en enkelt gang; meget store bøger.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 4

◀ **Agt (...)** paa : vær opmærksom på, læg mærke til.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 7

◀ **ophøies i Fyrstestanden** : I renskriften (ms. 2.4; *Pap.* XI 3 B 327,11) står: »være Excellence«, hvilken titulatur tilkom personer med rang i 1. klasse (af rangforordningens i alt ni), og som kun biskop Mynster af alle gejstlige opnåede (150,1). Det var også kun biskop Mynster blandt de gejstlige, der var storkommendør, dvs. var Ridder af Storkorset (194,9), en hæder, der ellers var forebeholdt de fyrstelige.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 10

◀ **vist** : sikkert og vist.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 13

◀ **En, der gaaer med Bøilen om Benet, er en Forbryder** : sigter til, at forbrydere blev iført træ- el. jernbøjler, som blev spændt om deres arme, ben el. hals og fastgjort i en lænke.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 13

◀ **forskuet** : udstødt.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 20

◀ **truffet Punktet** : ramt sagens kerne.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 25

◀ **Livsstraf** : dødsstraf.

I trykt udgave: Bind 13 side 398 linje 33

◀ **hadende sig selv at elske Gud** : 216,8.

I trykt udgave: Bind 13 side 399 linje 1

◀ **Læren om at Christendommen er perfectibel** : 157,15.

I trykt udgave: Bind 13 side 399 linje 11

◀ **gjort (...) om** : omdannet, forandret.

I trykt udgave: Bind 13 side 399 linje 12

◀ **Moment** : Termen hentyder til den spekulative (hegelianske) logik, hvor enhver bevægelse sker derved, at noget givet, en position, altid bestemmes ved sin negation el. modsætning, hvorved det reduceres til et relativt moment i udviklingen, der kun betinget har gyldighed.

I trykt udgave: Bind 13 side 399 linje 23

◀ **vi maae gaae videre** : 292,32.

I trykt udgave: Bind 13 side 399 linje 23

◀ **Paastand paa** : påstand om, krav på.

I trykt udgave: Bind 13 side 399 linje 25

◀ **At »Christenheds« Forbrydelse ... uberettiget at ville tilvende sig en Arv** : Artiklen er på kladden (ms. 1.5; *Pap.* XI 3 B 332) dateret 24. aug., dvs. den dag, *Øieblikket* nr. 6 udkom. - **tilvende sig**: bemægtige sig, tiltuske sig.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 2

◀ **giver (...) en god Dag** : fast udtryk: er ligeglad med, blæser et stykke.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 8

◀ **under Vilkaar af** : på betingelse af.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 11

◀ **ved Testament efter Verdens Frelser** : hentydning til NT (141,25). - **Verdens Frelser**: 157,4.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 15

◀ **under lagttagelse af** : ved nøje opmærksomhed på og overholdelse af.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 24

◀ **Abstraktum** : af lat. 'abstractum', noget abstrakt, ukonkret.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 26

◀ **hykkelsk** : hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 28

◀ **gjøre det (...) kort af** : dagligsprog: gøre kort proces

I trykt udgave: Bind 13 side 400 linje 30

◀ **Naar er »Øieblikket«?** : Artiklen er på kladden (ms. 1.6; *Pap.* XI 3 B 333) dateret 29. maj 1855, dvs. samme dag som artiklen »Kort og Spidst« (257,1) og få dage efter udgivelsen af *Øieblikket* nr. 1, den 26. maj 1855.. – **Naar:** hvornår.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 2

◀ **til en vis Grad** : 131,12.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 7

◀ **Øieblikket, dette det Eviges Gjennembrud** : SKs særlige forståelse af 'øjeblikket' som en åndsbestemmelse, der betegner det punkt, hvor tiden og evigheden berører hinanden, og hvor evigheden gennemtrænger tiden som tidens fylde (jf. Gal 4,4), findes udfoldet i *Philosophiske Smuler* (1844), i *SKS* 4, 222-226, samt i *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 384-396; 2. udg. af *Begrebet Angest* blev averteret som udkommet i *Berlingske Tidende*, nr. 192, den 20. aug. 1855, men havde formentlig været udsolgt fra forsommeren 1855, jf. tekstredigeringen til *Begrebet Angest* i *SKS* K4, 334f.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 11

◀ **høiligt** : i høj grad.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 12

◀ **Toilettes** : sminkningens.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 15

◀ **magter** : behersker.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 27

◀ **skuffende** : som et synsbedrag, illusorisk.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 28

◀ **æggesygt** : el. læggesygt, bruges om en høne, der skal lægge et æg, men har svært ved at få det anbragt på rette sted, og som derfor tripper uroligt omkring; ivrigt, febrilsk.

I trykt udgave: Bind 13 side 402 linje 31

◀ **Min Opgave** : Artiklen findes på kladden (ms. 1.7; *Pap.* XI 3 B 334) dateret 1. sept. 1855; *Øieblikket* nr. 7 og 8 har SK dateret 30. aug. hhv. 11. sept. 1855.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 2

◀ **»Jeg kalder mig ikke en Christen, siger ikke mig selv at være en Christen.«** : SK har flere gange i sine skrifter og talrige gange i sine journaler erklæret, at han ikke var kristen. Kendt er den pseudonyme forf. Johannes Climacus' tillæg »Forstaaelsen med Læseren« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det hedder: »Undertegnede, Johannes Climacus, der har skrevet denne Bog, udgiver sig ikke for at være en Christen; han er jo fuldt op beskæftiget med, hvor vanskeligt det maa være at blive det«, *SKS* 7, 560. I »Min Position som religieus Forfatter i 'Christenhed', og min Taktik«, »Et Følgeblad« til *Om min Forfatter-Virksomhed* (1851), s. 17, hedder det under eget navn: »Aldrig har jeg kæmpet saaledes, at jeg har sagt: jeg er den sande Christne, de Andre ere ikke Christne, eller vel endog Hyklere o. D. Nei, jeg har kæmpet saaledes: *jeg veed, hvad Christendom er; (...) Ingen har jeg angrebet, at han ikke var Christen,*

Ingen har jeg dømt«, SKS 13, 23. Under kirkestriden erklærede han i bladartiklen »Den religiøse Tilstand« i *Fædrelandet*, nr. 72, den 26. marts 1855: »Vi er, som det hedder, et christent Folk – men saaledes, at ikke en eneste af os er i Charakter af det nye Testamentes Christendom, saa lidet som jeg er det, hvad jeg atter og atter har gjentaget og atter gjentager: jeg er kun en Digter«, SV2 14, 45. Endvidere i *Øieblikket* nr. 6, artikel 3, »Frygt meest af Alt at være i en Vildfarelse!« hvor det i noten hedder: »Derfor kalder jeg mig heller ikke endnu en Christen, nej jeg er endnu langt tilbage. Men eet Fortrin har jeg fremfor hele den officielle Christendom (...) jeg angiver sandt, hvad Christendom er«, SKS 13, 266. SKs erklæringer om ikke at være kristen blev flere gange brugt mod ham under kirkestriden. – **siger (...) mig]** erklærer, hævder.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 4

◀ **vistnok** : sikkert, klart.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 16

◀ **Almagt** : 228,4.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 19

◀ **særligen** : navnlig, især.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 19

◀ **Legioner**: egl. en rom. hærafdeling på 4.500-6.000 soldater; her i overført betydning: et stort antal.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 21

◀ **Næringsbrugets**: næringsvirksomheden, forretningen.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 23

◀ **jeg kan gjøre det aabenbart, at de Andre ere det heller ikke ... de indbilde sig at være det** : analogi til Sokrates (263,25), der i Platons dialoger påberåber sig sin uvidenhed og forsøger i sine samtaler at afdække, at den viden, andre påstår at have, er indbildt. Se fx *Sokrates' Forsvarstale* (21d), jf. *Platonis opera quae extant*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154 (forkortet *Platonis opera*); bd. 8, 1825, s. 108f. Her refererer Sokrates en samtale, han har ført med en politiker, og fortæller: »jeg opdagede da, at ganske vist troede de fleste andre Mennesker, og navnlig da han selv, at han var vis, men han var det ikke i Virkeligheden. Jeg prøvede saa at gøre ham det klart, at hans Visdom var Indbildning. Følgen var, at han selv og de fleste af de tilstedeværende blev vrede på mig. Jeg selv blev klar over, da jeg paa Vejen hjem tænkte over Sagen, at i dette Tilfælde havde det virkelig vist sig, at jeg var den viseste. Det turde være sandsynligt, at ingen af os virkelig har nogen værdifuld Viden; men han tror, han har det, jeg har det heller ikke, men det er jeg klar over. Fremfor denne Mand har jeg vel da det lille Forspring i Visdom, at jeg ikke bilder mig ind at besidde en Visdom, som jeg i Virkeligheden ikke har« (*Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41] (forkortet *Platons Skrifter*); bd. 1, s. 270).– **gjøre det aabenbart**: gøre det tydeligt, åbenlyst; afsløre.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 24

◀ **udvise** og udviser: udpege, anvise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 13 side 404 linje 29

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 2

◀ **Socrates** : 263,25.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 3

◀ **Oldtidens ædle Eenfoldige** : en af SK ofte anvendt betegnelse for Sokrates, der selv taler om sin enfoldighed, se fx Platons dialog *Symposion* (198a), hvor Sokrates siger: »I min Eenfoldighed troede jeg, man burde fremføre det Sande om enhver Gjenstand, man vilde prise«, jf. *Udvalgte Dialoger af Platon* (129,2) bd. 2, 1831, s. 55 (*Platons Skrifter* (129,2) bd. 3, s. 119).

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 7

◀ **opbevaret** : bevaret, overleveret.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 8

◀ **qua** : lat. i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 10

◀ **stiller i Marken** : militært udtryk: sætter i felten.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 12

◀ **kan længes efter blot en halv Time at kunne tale med Dig!** : formentlig allusion til Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (41b f.), hvor Sokrates (263,25) fortæller, at han ikke frygter døden, men tværtimod glæder sig til i Underverdenen at møde alle de andre helte, som blev uretfærdig dømt: »Det, tør jeg nok sige, vilde ikke være kedeligt! Og det vigtigste af det altsammen: at kunne tilbringe Tiden med at prøve og studere Folk dernede, ligesom jeg har gjort det heroppe, og se, hvem af dem der er vise, og hvem der bilder sig ind at være det, men ikke er det; hvad vilde man ikke give for at faa Lejlighed til at prøve Føreren paa det store Togt til Troia, eller Odysseus eller Sisyfos eller tusinde andre Mænd og Kvinder?« (*Platons Skrifter* (404,24) bd. 1, s. 292f.).

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 14

◀ **Sophisterne** : fælles betegnelse for en gruppe gr. lærere, der i det 5. årh. f.Kr. underviste i filosofi, retorik og statsmandskunst, og som i en række af Platons dialoger udsættes for Sokrates' kritiske samtaler.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 17

◀ **her er jo ifølge Oldtiden Sophistens Charakteristiske** : hentyder til det klassiske tema, at sofistene – i modsætning til Sokrates (se fx *Sokrates' Forsvarstale*, 19d-e og 31b-c, jf. *Platons Skrifter* (404,24) bd. 1, s. 268 og s. 281f.) – tog penge for deres undervisning. I journaloptegnelsen JJ:74, SKS 18, 163, noterer SK under læsning af W.G. Tennemanns *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 1, s. 355, at Aristoteles i skriftet *Om sofistiske gendrivelsler* (165a 21-23) betegner sofistene som dem, der tjener penge på en tilsyneladende visdom.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 18

◀ **en criticerende Bemærkning i Forhold til »Apostelen«** : se artiklerne »Et Genie – en Christen« i *Øieblikket* nr. 5, i SKS 13, 230-232 og »At 'Christenhed' er fra Slægt til Slægt et Samfund af Ikke-Christne; og Formelen, hvorefter dette foregaaer« i *Øieblikket* nr. 7, i SKS 13, 294-298.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 20

◀ **gjøre Anskriget** : råbe alarm, højlydt protestere. Udtrykket alluderer til Jesu lignelse om de ti brudepiger, der falder i søvn, mens de venter på brudgommen: »Men ved Midnat skede Anskrig« (Matt 25,6, NT-1819), dvs. ved midnat lød råbet 'brudgommen kommer'. SK brugte dette vers som motto til den pjece, *Dette skal siges; saa være det da sagt*, i SKS 13, 114, hvormed han indledte en ny fase af sin kirkestrid.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 25

◀ **den uhyre Forvirring, Luther har afstedkommet ... criticere Christus ved Paulus** : Der sigtes til, at protestantismens og Luthers troslære i høj grad er baseret på Paulus (258,4), og at Luther ofte i sin skriftudlægning påkalder sig Paulus' autoritet. Endvidere at Luther fx ved sit ægteskab påkalder sig Paulus' modifikation af Jesu krav – if. SK – om enlig stand. SK fremsætter sin opfattelse i journaloptegnelserne NB14:70 (1849), i SKS 22, 386; NB32:67, i SKS 26, 166f.; NB34:21 og 22 (1854), i SKS 26, 332-335, samt i kladden *Pap. XI 3 B 175*, s. 287 (1855). – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg. Som protestantisk reformator var Luther den centrale skikkelse i det opgør med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Bibelen til tysk.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 27

◀ **Mesteren ved Discipelen** : spiller på Matt 10,24, hvor Jesus siger: »Discipelen er ikke over Mesteren« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 29

◀ **vistnok** : sandelig.

I trykt udgave: Bind 13 side 405 linje 34

◀ **med Pauker og Trompeter** : fast udtryk, der hentyder til musikledsagelsen ved højtidelige begivenheder, som fx ved tallotteriets trækning i København.

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 5

◀ **jeg er næsten blevet narret i ethvert Forhold hvori jeg har været** : SK har i kladden (ms. 1.7; *Pap.* XI 3 B 334 8) tilføjet: »af Biskop Mynster, af Goldschmidt, af Journalen Fædrelandet, af Prof. R. Nielsen o: s: V:«.

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 8

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 9

◀ **et afgjort Politie-Talent, som jeg er** : sml. den ubenyttede artikel »Hvorledes anbringes et Afgjørende« (1854/55), hvor det hedder: »Saaledes har jeg, gudeligt veiet, aldeles intet Værd, er i Betragtning af hvad jeg personligt kan have forskyldt [gjort mig skyldig i] – just derfor har jeg stræbt at bevare min Forfatter-Virksomhed desto renere og uegennyttig som en Offrelse – er bedst at sammenligne med en af den Sort Mennesker, Spioner kalder man dem, som Politiet, der paa Grund af deres forbigangne Liv har dem *ubetinget* i sin Magt, bruger rigtignok just til de for Samfundet farligste og meest forviklede Sager: saaledes er jeg, thi jeg er frygteligt vel underrettet, og Øine har jeg som sjældent et Menneske. – og jeg er, ak ikke for min Dyds Skyld, ubetinget i Styrelsens Magt. Forskjellen er kun, at Politiet ikke just kan kaldes Kjerligheden – som derimod Du er det, uendelige Kjerlighed« (*Pap.* XI 3 B 68, s. 118f.).

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 11

◀ **Du var den Uvidende ... at de vare Uvidende** : 404,24.

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 23

◀ **Men som det gik Dig ... at Du derved paadrog Dig mange Fjender ... fattede Nag til Dig** : hentyder til Platons *Sokrates' Forsvarstale* (22e-23a), hvor Sokrates efter sin mislykkede jagt efter én, der i sandhed ved noget, konstaterer: »Følgen af denne min Undersøgelse er, at jeg har lagt mig ud med en Mængde Mennesker – og det har været meget pinagtigt og hæmmende for mig, – og det har atter medført al den ildesindede Bysnak om mig, og at man har givet mig Tilnavnet 'Vismand'. Hvergang gaar det nemlig saadan, at de, der er tilstede, tror, at jeg er i Besiddelse af Viden om de Emner, som jeg viser at min Modpart i Diskussionen ikke forstaar sig paa. / Nej, Sagen er nok den, mine Tilhørere, at det er Guden, der er vis og med sit Orakelord vil udtrykke det, at menneskelig Visdom er meget nær ved at være lig Nul. Naar han bruger mit Navn, er det aabenbart blot som et Exempel, og han siger i Virkeligheden dermed dette: I Mennesker maa vide, at den er den viseste blandt jer, der som Sokrates har indset, at hans Visdom, naar man holder sig strængt til Sandheden, intet er værd. / Derfor bliver jeg ogsaa rastløs ved med min Søgen og Forsken, som Guden har anvist mig det, hver Gang jeg mener, at der er en af mine Landsmænd eller en af de Fremmede her i Byen, der er vis; og naar jeg har opdaget, at han ikke er det, viser jeg ham det og støtter dermed Gudens Sag. / Det har jeg haft saa travlt med, at jeg ikke har haft Tid til at beskæftige mig i nævneværdig Grad med Byens og med mine egne private Anliggender, og jeg er i den dybeste Fattigdom paa Grund af mit Arbejde i Gudens Tjeneste« (*Platons Skrifter* (404,24) bd. 1, s. 271f.).

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 27

◀ **man vil paanøde mig, at dette ... en skjult Form for Hovmod** : 274,10.

I trykt udgave: Bind 13 side 406 linje 36

◀ **½ Qvarteer (...) 6 Alen** : Måleenheden 'alen', der svarer til 0,6277 m, var officielt gældende indtil 1916; metersystemet indførtes i 1907. Et 'kvarter' svarer til en ¼ alen, altså ca. 15,7 cm. De anførte mål betegner således knap 8 cm hhv. o. 3,77 m.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 5

◀ **hvad allerede ... Provst Kofoed-Hansen sagde ... præstere en virkelig Kritik** : Hans Peter Kofoed-Hansen (1813-93), da. provst og forf.; cand.theol. 1837, fra samme år adjunkt ved Odense Katedralskole, fra 1849 residerende kapellan ved Vor Frelzers Kirke på Christianshavn og samme år ordineret af biskop Mynster.; fra 1850 hovedpræst ved Frue Kirke i Haderslev og fra 1854 provst for Haderslev Provsti og i 1855 tillige sognepræst ved gl. Haderslev kirke; siden 1840 romanforfatter under pseudonymet Jean-Pierre. Kofoed-Hansen havde i 1843 leveret en grundig anmeldelse af SKs *Enten – Eller* og var herefter en af SKs mest trofaste læsere, også under og efter kirkestriden, hvor han direkte forsvarede SK. Der synes at have været et venskabeligt forhold ml. SK og Kofoed-Hansen (jf. *B&A* nr. 139, 279, 293 og 297, bd. 1, s. 157f.,

302-304, 318-321 og 325-327); de har mødtes flere gange, og samtalen, SK her refererer til, kunne have fundet sted i foråret 1848, hvor Kofoed-Hansen besøgte SK (jf. P.P. Jørgensen *H.P. Kofoed-Hansen (Jean Pierre)* (290,1), s. 273f., s. 306f. samt s. 436, note 5). I *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) havde SK i »Henblik til en samtidig Stræben i dansk Litteratur« ladet Johannes Climacus gennemgå de hidtil udgivne skrifter, jf. *SKS* 7, 228-273.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 11

◀ **Den Eneste ... er Prof. R. Nielsen ... fra privat Samtale med mig** : Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; fra 1841 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet. Han var i begyndelsen af 1840'erne meget præget af den ty. filosof G.W.F. Hegel, men kom fra midten af 1840'erne under indflydelse af SK, med hvem han sluttede venskab i sommeren 1848. På det tidspunkt troede SK, at han snart skulle dø, hvorfor han dels ønskede en person til at udgive sine litterære efterladenskaber, dels overvejede at gøre en anden fortrolig med sine tanker om forfatterskabet. Han valgte Rasmus Nielsen, med hvem han fremover hver torsdag på deres spadsereture førte samtaler om sine anskuelser og sit forfatterskab. Dog ville SK vente med at dømme om, hvorvidt Nielsen var brugbar, indtil Nielsen havde udgivet sit næste skrift. Den 19. maj 1849 udkom Nielsens store værk *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, Kbh. 1849, ktl. 700, der skuffede SK. Bogen, der knap nok nævner SK, var dog så meget påvirket af SKs pseudonyme værker, at anmelderne erklærede Nielsen for en discipel af SK, mens SK selv var fuld af ærgrelse og af den opfattelse, at Nielsen havde stjålet fra ham. Da H.L. Martensen snart efter udgav *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653, hvori han i forordet lod hånt om SKs pseudonyme skrifter, gik Rasmus Nielsen til angreb på ham med stridsskriftet *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«. En undersøgende Anmeldelse*, Kbh. 1849, ktl. 701. Dette førte til en ganske omfattende debat i samtiden om forholdet ml. tro og viden. Nielsens næste større indlæg var *Evangelietroen og Theologien. Tolv Forelæsninger holdte ved Universitetet i Kjøbenhavn i Vinteren 1849-50*, Kbh. 1850, ktl. 702, der udkom den 6. april 1850. Heri begrundes i en mere systematisk fremstilling indsigten fra SKs pseudonymer, at man må begribe, at troen ikke kan begribes. SKs forhold til Nielsen findes belyst i adskillige journaloptegnelser samt i en række breve (trykt i *B&A*); om det brud på deres forhold, det kom til den 30. april 1850, se nr. 252-261 i *B&A* bd. 1, s. 273-278, og journaloptegnelsen NB17:81, formentlig fra juni 1850, i *SKS* 23, 229f. Senere udgav Nielsen *Om Skjæbne og Forsyn*, Kbh. 1853, ktl. 704, det pseudonyme skrift *Et Levnetsløb i Underverdenen*, udg. af Walther Paying, Kbh. 1853, ktl. 716, og *Om personlig Sandhed og sand Personlighed*, Kbh. 1854, ktl. 705. Nielsen var den første under kirkestriden, der rykkede ud med et forsvar for SK, nemlig i bladartiklen »En god Gjærning« i *Fædrelandet*, nr. 8, den 10. jan. 1855.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 18

◀ **Israel Levin** : Israel Levin (1810-83), da. jøde, litterat og filolog, som i årene o. 1844-50 fungerede som SKs sekretær. Der sigtes formentlig her til en bladartikel underskrevet »I.L.« og »Nørrebro d. 22. Decbr.« i *Flyveposten*, nr. 301, den 27. dec. 1854, hvori SK frakendes alvor (373,13). SK, der med flere har formodet, at forf. er Israel Levin, bemærker i bladartiklen »Derved bliver det!« i *Fædrelandet*, nr. 304, den 30. dec. 1854, at han ikke kan tage hensyn til »hvad en Alvorsmand fra Nørrebro med 'Flyvepostens' Alvor oplyser Folk om, at jeg mangler Alvor« (*SV2* 14, 22). If. *Veiviser eller Anviisning til Kjøbenhavns (...) Beboere* for Aaret 1855 bor Israel Levin på adressen Nørrebro 36.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 21

◀ **Davidson** : Jacob Davidsen (1813-91), da. jøde, der 1846-52 var redaktionssekretær på det konservative dagblad *Flyveposten* (1845-70) og i 1852 sammen med G. Siesbye (407,22) havde overtaget bladet og fungerede nu som medredaktør. *Flyveposten*, der i 1857 havde o. 5.500 abonnenter (fortrinsvis i Kbh.), bragte løbende under kirkestriden kritiske artikler mod SK (373,13).

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 21

◀ **Siesby** : Gottlieb Siesby (1803-84), da. jøde, der af profession var skomager, var 1847-52 medarbejder ved *Flyveposten* (373,13) og herefter dets ejer og redaktør sammen med Davidsen (407,21). SK havde i renskriften (ms. 2.7; *Pap.* XI 3 B 327,21) tilføjet: »eller saa modnede Aander som Redakteur Bille«, hvorved han sigtede til politikeren Carl Steen A. Bille (1828-78), der var redaktør på den succesfulde nationalliberale oppositionsavis *Dagbladet* (1851-1930), der i 1857 havde 4.400 abonnenter.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 22

◀ **uomtaagede** : (ironisk) klare, skarpe.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 23

◀ **Grüne** : Johan Peter Martin Grüne (1805-78) var opr. drejer, men blev i 1834 medarbejder, i 1839 redaktør og fra 1845 udgiver af dagbladet *Kjøbenhavnsposten* (1827-56, 58-59), der op gennem 1840'erne var

radikalt demokratisk, men endte som et reaktionært royalistorgan. Det er formentlig ham, der har skrevet de kritiske, redaktionelle artikler i *Kjøbenhavnsposten* mod SK (373,13), herunder den om SKs hovmod (274,10).

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 23

◀ **eller saa aabne Charakterer som Anonymer** : dvs. som de mange anonyme forf., der skrev mod SK under kirkestriden. I sine bladartikler nævner SK selv nogle af dem, nemlig den krasse artikel af 'Æskulap' i *Kjøbenhavnsposten*, nr. 300, den 24. dec. 1854, og den moralske opsang af 'I.L.' (373,14) i *Flyveposten*, nr. 301, den 27. dec. 1854 (begge nævnt i »Derved bliver det«, SV2 14, 22); den autoritative artikel af 'N-n' (205,16) i *Fædrelandet*, nr. 79, den 3. april 1855 (nævnt i »Hvilken grusom Straf!« SV2 14, 65); den kritiske leder (274,10) i *Kjøbenhavnsposten*, nr. 109, den 12. maj (nævnt i »Angaaende en taabelig Vigtighed lige over for mig og den Opfattelse af Christendommen, som jeg gjør kjendelig« SV2 14, 77); samt en notits af 'X' i *Berlingske Tidende*, nr. 15, den 18. jan. 1855 (nævnt i »At Biskop Martensens Taushed er 1) christeligt uforsvarlig; 2) latterlig; 3) dum-klog; 4) i mere end een Henseende foragtelig«, SV2 14, 92).

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 23

◀ **lige over for** : i forhold til, foran.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 24

◀ **det lille Folks**: se fx den seneste folketælling (135,19).

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 27

◀ **qua** : lat. i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 28

◀ **mit Otium** : sigter til det forhold, at SK i hele perioden har kunnet hellige sig sit forfatterskab fuldt ud uden at blive forstyrret af pligtarbejde o.l.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 35

◀ **min Dannelse (hvad jo Biskop Mynster har givet mig Attest for paa Prent)** : Der sigtes til artiklen »Kirkelig Polemik«, som biskop J.P. Mynster (260,11) skrev under mærket Kts i *Intelligensblade* nr. 41-42, 1. jan. 1844, udg. af J.L. Heiberg. Heri erklærer Mynster: »Det har for mig noget Rørende, at Mag. S. Kierkegaard stedse helliger sine Opbyggelige Taler til sin afdøde Faders Minde. Thi ogsaa jeg har kiendt denne agtværdige Mand; han var en slet og ret Borger, gik fordringsfri sin stille Gang giennem Livet, havde aldrig giennemgaaet nogetsomhelst philosophisk Bad. Hvorledes skeer det da, at Sønnen i sin rige Dannelse, saa ofte han vil nedskrive opbyggelige Taler, stedse vender Tanken hen til hiin Mand, der længesiden er indgaaet til Hvilen? Hvo der har læst den deilige Tale – eller lad os kun kalde den Prædiken – 'Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet,' vil forstaae det. Sønnen har, ligesom jeg, seet sin gamle Fader ved bittre Tab; han har seet ham folde sine Hænder, bøie sit ærværdige Hoved, han har hørt hans Læbe udsige hiint Ord, men tillige seet hans hele Væsen udsige det paa en saadan Maade, at han følte, hvad han saa skiønt udvikler om Job, at 'ogsaa Den er en Menneskenes Lærer, der ingen Lære havde at overgive Andre, men efterlod Slægten sig selv som et Forbillede, sit Liv som Veiledning for ethvert Menneske,' der saae det; han har følt, at den Gamle 'havde i sit fromme Ord overvundet Verden, var i sit fromme Ord større og stærkere og mægtigere end den ganske Verden.' Og hvad Sønnen der i Sørgehuset lærte hos sin gamle Fader, det nedskrev han i en Prædiken, som vil tiltale, vederqvæge ethvert følende Hierte, uagtet den ikke fører Læseren i noget philosophisk Bad, uagtet den Intet indeholder, som jo Enhver kunde 'sige sig selv hiemme i sin Sopha' – men sandelig ikke 'ligesaa godt.' – Det er ikke for at indskrænke min Tak for denne Prædiken, men fordi det hører til Sagen, at jeg spørger: gjøre de tre paafølgende Taler samme Virkning? Men hvis ikke, skulde det da ikke tildeels være, fordi det 'philosophiske Bad' kommer for meget tilsyne?« *Intelligensblade*, udg. af J.L. Heiberg, bd. 1-4, Kbh. 1842-44 (jf. ktl. U 56); bd. 4, s. 97-114; s. 111-113.

I trykt udgave: Bind 13 side 407 linje 35

◀ **14 Aar** : SK afsluttede sit universitetsforløb med magisterafhandlingen *Om Begrebet Ironi*, der blev forsvaret den 29. sept. 1841. Herefter rejste han til Berlin, hvor han blev indtil marts 1842; det var i Berlin, han for alvor tog fat på *Enten – Eller*, hvormed han begyndte sit forfatterskab.

I trykt udgave: Bind 13 side 408 linje 2

◀ **jeg var aldrig som Andre** : sml. fx SKs beskrivelse i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, skrevet 1848, men først udg. af SKs bror P.C. Kierkegaard i 1859, s. 58-64 (SV2, 13, 604-609).

I trykt udgave: Bind 13 side 408 linje 20

◀ **i Ungdommens Dage** : I kladden (ms. 1.7; Pap. XI 3 B 334,13) stod først: »naar man er 16 Aar, og 18, 20, 22, 27«.

I trykt udgave: Bind 13 side 408 linje 21

◀ **vistnok** : helt sikkert, ganske vist.

I trykt udgave: Bind 13 side 408 linje 33

◀ **alt som** : efterhånden som el. ligesom.

I trykt udgave: Bind 13 side 408 linje 34

◀ **saa** syntes: således.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 1

◀ **forfordelet** : forurettet, tilsidesat.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 4

◀ **sildigere** : senere.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 5

◀ **Almagtens** : 228,4.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 13

◀ **eedfæstede** : 142,1.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 18

◀ **Næringsdrivende** : 264,1.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 18

◀ **ville** tage: vil.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 19

◀ **Saltmads-Tønden** : 384,11.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 19

◀ **procul, o procul este profani** : lat. 'bort, bort I uindviede!'; ord sagt af Sibyllen, Apollons orakelpræstinde i Cumae, i den rom. digter Vergils *Æneide*, 6. sang, v. 258, i *P. Virgillii Maronis opera*, udg. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1778-80; bd. 2, s. 75. Jf. *Virgils Æneide*, overs. af J.H. Schönheyder, bd. 1-2, Kbh. 1812, hvor udtrykket gengives: »Bort, bort Vanhellige!« bd. 1, s. 263.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 21

◀ **Aflad** : formildelse, eftergivenhed. Udtrykket bruges i den katolske kirke også om eftergivelse af de timelige straffe for de synder, der er blevet begået efter dåben.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 23

◀ **Christi Ord »kommer hid Alle«** : henviser Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819). Med denne invitation åbner SK første del, kaldet »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, af *Indøvelse i Christendom* (1850), hvori temaet er at blive samtidig med Kristus, jf. SKS 12, 13-80.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 25

◀ **gjøres om** : omdannes, forandres.

I trykt udgave: Bind 13 side 409 linje 29

◀ **benauende** : el. benovende, som vækker sjælelig ubehag, ængstende, foruroligende

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 4

◀ **fæisk** : indskrænket som et dyr, dumt.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 5

◀ **menige Mand** : SKs foretrukne betegnelse for mennesker fra den jævne, lavere samfundsklasse.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 8

◀ **vil ubetinget hade sig selv** : 216,8.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 12

◀ **lide Alt** : 216,10.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 13

◀ **jeg har levet paa Gaden, er kjendt af Alle** : SK var en kendt skikkelse i Københavns gader (132,5), hvor han på sine daglige spadsereture gerne fulgtes med en el. anden. Se de mange løbende vidnesbyrd på dette i erindringerne om SK i *Søren Kierkegaard truffet, Et liv set af hans samtidige*, samlet og udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996. Se også fx journaloptegnelsen NB3:50 (1847): »Min meget Gaaen paa Gaden ansaae man een Gang for Forfængelighed, og var vred. Man anede ikke, at jeg gjorde det for at svække Indtrykket af mig. (det Majeutiske). Nu mærker man, at det at gaae meget paa Gaden berøver En al Anseelse: og saa bliver man vred paa mig, at jeg ikke holder mere paa mig selv, at jeg ikke er fornem!« SKS 20, 270f.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 16

◀ **jeg er ikke blevet til Noget** : SK fandtes fx ikke optaget i den borgerlige rangforordning, der hvert år blev udgivet i *Kongelig Dansk Hof- og Stats-Calender*, hvori alle rangspersoner var anført (150,1).

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 16

◀ **tilhører ingen Stands Egoisme** : SK besad aldrig et embede, men levede som forfatter af egne midler.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 17

◀ **Du som dog engang, forlokket af En ... finde mig og min Tilværelse latterlig** : sigter til den såkaldte 'Corsair-affære', hvor SK kom i strid med M.A. Goldschmidts succesfulde satireblad *Corsaren* (grundlagt 1840), der havde mange læsere blandt jævne mennesker. *Corsaren* bragte fra 2. jan. til 17. juli 1846 en række satiriske artikler om, allusioner til og karikaturtegninger af SK (se SKS K20, 41-44), hvilket betød, at SK blev grinet ad og chikaneret på gaden af børn og jævne mennesker ('menige mand'). Goldschmidt solgte bladet i okt. 1846 for en pæn sum penge, som bl.a. blev brugt til en længere udenlandsrejse. Atter hjemvendt blev han den respektable redaktør af tidskriftet *Nord og Syd*, men i stedet for at give SK den undskyldning, han ventede på, så erklærede Goldschmidt i foråret 1855, at det var SK, der var en hykler, jf. *Nord og Syd*, ny række, bd. 7, 1855, s. 197-200. - **forlokket**: forført, fristet. - **affectedede**: gav det udseende af.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 18

◀ **uskjøsom ved** : utaknemmelig over.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 22

◀ **dølger** : skjuler.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 25

◀ **agter paa** : tager hensyn til, er opmærksom på.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 27

◀ **tager den nøie** : er nøjeregnende, omhyggelig med den.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 28

◀ **flye** : undgå.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 31

◀ **Sandsebedrag** : illusion, indbildning, falske forestilling.

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 34

◀ **et betalende Medlem** : Borgerne i købstæderne, herunder København, havde pligt til at yde præsten et pålignet beløb, kaldt 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især af deres korn, kaldt 'tiende'

I trykt udgave: Bind 13 side 410 linje 34

◀ **Statskirke, Folkekirke o: D:** : 134,14.

I trykt udgave: Bind 13 side 411 linje 1

◀ **prompt** : el. prompte, straks.

I trykt udgave: Bind 13 side 411 linje 2

◀ **Smaa-Bemærkninger** : På kladden (ms. 1.8) findes påskrevet dateringen 2. aug. (1855), dvs. få dage efter udgivelsen af *Øieblikket* nr. 5 den 28. juli.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 2

◀ **Dyrehaven** : 305,2.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 9

◀ **udfandt** : fandt på, fandt ud af.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 11

◀ **firstolede Holstensvogn** : åben, affjedret, magelig hestevogn, som havde fire løse sæder med ryglæn ophængt i læderstropper mellem vognens sidefjæle.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 12

◀ **Gud velbehageligt** : i overensstemmelse med Guds vilje el. ønske.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 13

◀ **5rd**: 288,27.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 16

◀ **4 β** : 4 skilling; fast udtryk for et meget lille beløb; β er gængs forkortelse for skilling (288,27).

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 16

◀ **gjøre Forretning** : tjene penge.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 19

◀ **den fuldkommengjorte Christendom** : 157,15.

I trykt udgave: Bind 13 side 412 linje 27

◀ **ligefrem** : lige ud, direkte.

I trykt udgave: Bind 13 side 413 linje 3

◀ **opkaster ... Spørgsmaal, om en Skuespiller kan begraves i christen Jord** : sml. *Dømmer selv! Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet, Anden Række* (skrevet 1851/52; udg. af P.C. Kierkegaard 1876), hvor SK skriver: »Saaledes er Forholdet midt i Christenheden, hvor man endnu stundom betvivler, om en Skuespiller kan begraves i christen Jord, medens der aldeles ingen Tvivl er om, hvorvidt Præsterne kunne begraves i christen Jord« (SV2 12, 466). Det gamle spørgsmål, om en skuespiller måtte få en kristen begravelse, blev især fremsat i det 17. og 18. årh. Et kendt eksempel er kirkens protest mod at begrave skuespilleren Moliere. Hvorvidt spørgsmålet er rejst i en da. kontekst i det 19. årh. har ikke kunnet oplyses. –**opkaster**: fremsætter.

I trykt udgave: Bind 13 side 413 linje 7

◀ **i Handels-Verdenen En har en Compagnon ... at bevæge ham.**◀ : Et eksempel på et sådant forhold findes i Charles Dickens roman *David Copperfield*, hvor Spenlow over for en udenforstående fremstiller sin – i grunden skikkelige – kompagnon Jorkins som hård og ubøjlige. Jf. *David Copperfield den Yngre fra Blunderstone Kaaeri, hans Levnet, Eventyr, Erfaringer og lagttagelser*, overs. af L. Moltke, bd. 1-4, Kbh. 1849-50; bd. 2, s. 180f.

I trykt udgave: Bind 13 side 413 linje 16

◀ **sneverhjetet** : indskrænket, uforstående, ufølsom.

I trykt udgave: Bind 13 side 413 linje 23

◀ **kræmmerbesjelet** : fyldt af en kræmmersjæl, dvs. en person, der kun tænker på at tjene el. spare penge.

I trykt udgave: Bind 13 side 413 linje 23

◀ **betrygge** : sikre.

I trykt udgave: Bind 13 side 414 linje 4

◀ **Præsten, som jo har aflagt Eed** : 142,1.

I trykt udgave: Bind 13 side 414 linje 5

◀ **Guds Mand** : 159,25.

I trykt udgave: Bind 13 side 414 linje 7

◀ **tillige** : 299,16.

I trykt udgave: Bind 13 side 414 linje 23

◀ **1000 Præster** : 133,11.

I trykt udgave: Bind 13 side 414 linje 30

◀ **Hjertelighed** : udtryk, der hos SK ofte karakteriserer Grundtvig og grundtvigianerne, herunder SKs bror P.C. Kierkegaard.

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 5

◀ **have Hjertet i Halsen, paa Læberne, i Buxerne** : spiller på de forskellige talemåder: at 'have hjertet i halsen' – som udtryk for ængstelse, stærk betagelse o.l.; 'have hjertet på læberne' – som udtryk for (tildels: overdreven) åbenhjertighed; og 'have hjertet i bukserne' – som udtryk for at være bange. Sml. også talemåden: 'Man må have hjertet på det rette sted – under tredje knaphul, hverken i halsen eller i bukserne', optegnet som nr. 3770 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (129,14) bd. 1, s. 422.

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 6

◀ **paa rette Sted** : spiller på udtrykket om, at 'have hjertet på rette sted', dvs. have et godt hjerte, et ædelt sind o.l. Se også foregående kommentar (415,6).

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 7

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 7

◀ **sigte Den for Hjerteløshed** : SK blev i mange af de angreb, der blev rettet mod ham, karakteriseret som hjerteløs o.l.; sml. den ubrugte artikel »Det Utaknemlige i min Stilling seerjeg meget godt – og saae det, da jeg valgte den« (1855; *Pap.* XI 3 B 104), hvor det hedder: »Væsentligen har jeg da kun at forholde mig rolig, roligt at finde mig i alle mulige Sigtelser for Hovmod, for Hjerteløshed, for Impietet, og Gud veed hvad, alle mulige Sigtelser i Retning af Mangel paa Alvor, Videnskabelighed, Grundighed o:s:v: o:s:v:.« Se endvidere en anmærkning til den ubrugte artikel »Grundtvigianerne« (1855; *Pap.* XI 3 B 188-191), som var planlagt til at indgå i flere upublicerede skrifter (se *Pap.* XI 3 B 154 og 179), hvori det hedder: »Og skulde der være Nogen, som i den Grad hænger fast ved Navnet Kierkegaard, at han ikke kan løsrive sig fra det, saa seer Partiet [dvs. grundtvigianerne], ved et lykkeligt Tilfælde, sig istand til at kunne tilfredsstillende endog denne den særligste Tilfældighed; thi Partiet har i sin Midte ogsaa en Dr. K. [P.C. Kierkegaard], der, i samme Grad som S.K. har det Kolde, det Hjerteløse, det Frastødende, har de modsatte Egenskaber [rettet fra: det Fugtig-varme, det Hjertelige, det Klæbrige]. Men dette Hele er kun en Tilsyneladelse, der ikke kan holde sig mange

Øieblikke« (Pap. XI 3 B 189).

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 8

◀ **sættende Kronen paa** : det at noget fuldendes, bringes på toppunktet.

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 15

◀ **ikkun** : kun, blot.

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 27

◀ **Penge-Papir** : værdipapir (lydende på et vist beløb).

I trykt udgave: Bind 13 side 415 linje 28

◀ **priset** : lovpriset.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 3

◀ **Indvaanerne** : indbyggerne.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 4

◀ **kunne** jo ikke: kan.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 5

◀ **Høimodige** : storsindede, ædelmodige.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 6

◀ **saa** i: således.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 7

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 9

◀ **opholde sig over** : beklage sig over, gøre indsigelse mod.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 10

◀ **Nul und Nichts** : af ty. 'Null und Nichts'; ingenting, noget uden betydning.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 11

◀ **Medlevendes** : samtidiges.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 16

◀ »**Det er for Eftermandens Skyld.**« : Denne og de to efterfølgende artikler findes på kladden (ms. 1.9; Pap. XI 3 B 336) dateret 7. juli 1855, dvs. samme dag *Øieblikket* nr. 4 forelå færdigtrykt, og to dage efter P.C. Kierkegaards tale om SK på Roskilde præstekonvent (417,30). – **Eftermandens**: efterfølgerens.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 25

◀ **give (...) en god Dag** : fast udtryk: være ligeglad med, blæse et stykke.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 29

◀ **Naar saaledes Biskop Martensen andrager paa at faae 600 Tdr. Byg istedetfor 300** : I forbindelse med H.L. Martensens indtræden i geistlighedens højeste stilling som biskop over Sjællands stift blev det ved kgl. resolution af 29. juni 1854 (sml. kgl. resolution af 19. jan. 1855) bestemt, at aflønningen af Sjællands bispestol skulle overtages af statskassen, mod at biskoppen fik en årlig gage på 4.000 rigsdaler (288,27) samt værdien af 600 tønder byg i penge efter kapiteltakst (1855 = 4.088 rigsdaler, jf. *Capitels-Taxt for Sjællands Stift fra Aaret 1600 til 1855*, Kbh. [1856], s. 8) samt 800 rigsdaler til kontorhold. Tidligere havde bispeembedets indtægter udgjort værdien af o. 5.400 tønder hartkort, hvilket 1. april 1821 blev ændret, så staten overtog indtægten af de o. 3.500 tønder hartkorn, mod et fast beløb på 4.000 rigsbankdaler samt 800 ekstra til kontorhold. Ordningen var dog frivillig, således at biskoppen kunne vælge kornværdien, hvis denne

var højere end det fastsatte beløb, men 21. feb 1850 afstod biskop Mynster denne ret og gav derved afkald på i gennemsnit 1700 rigsbankdaler om året. Premierminister A.S. Ørsted, der havde fået Martensen anbragt som biskop, ville dog ikke indrømme Martensen bispeembedets oprindelige indtægter, heller ikke forgængerens indtægter (se Ørsteds forestilling til kongen i B. Kornerups tillæg til »Da Martensen blev Biskop. Samtidige Optegnelser af Professor Carl Emil Scharling« i *Kirkehistoriske Samlinger* bd. 5, 1945-47, s. 534-541). Der er ikke fundet vidnesbyrd om, at Martensen skulle have forlangt 600 – mod opr. 300 – tønder byg, om end SK i et forord til en planlagt udgave af sine bladartikler har bemærket, at hvis Martensen fik »de oftere omtalte 300 Tdr. Byg mere«, så havde han måske råd til at have samvittighed (*Pap.* XI 3 B 134, s. 211). Derimod findes der flere vidnesbyrd om, at Martensen var forarget over den nedgang i indtægt, som den faste gage betød (se fx brev til L. Gude af 2. april 1855, hvor det om den nye kirkeminister hedder, at han »er den fordærveligste af dem alle. I den korte Tid, han har været i sin Stilling, har han først ruineret 3 Bispestoles Indkomster, og ikke engang forsøgt ved 3die Behandling at stille nogetsomhelst Ændringsforslag for idetmindste at reservere os for vore Personer, hvad der tilkommer os ifølge Kongens egenhændige Underskrift i vore Bestallinger, thi som En af Departementet meddeelte mig, han havde sonderet terrainet og fundet, at det vilde være farligt mere at røre ved denne Sag«, *Biskop H. Martensens Breve*, udg. af B. Kornerup, bd. 1, 1955, s. 141; sml. brev af 14. feb. 1855, s. 137). Martensen forsøgte endog at få de andre biskopper, der var kommet på fast gage, til offentlig at protestere, men biskop O. Laub fandt det ikke passende under indtryk af SKs angreb på levebrødspræsterne (se *Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve*, udg. af F.L. Mynster, bd. 1, 1885, s. 307-311) På finansloven for 1855/56 blev det faste beløb dog hævet fra 4.000 til 5.000 rigsbankdaler (sml. kgl. resolution af 15. april 1855). – **andraget paa**: anmoder om, stiller forslag om.

I trykt udgave: Bind 13 side 416 linje 32

◀ **hvad jeg veed af hans egen Mund ... ville modtage Valget som Biskop** : Der findes ikke andre kilder om et el. flere møder ml. SK og Martensen (136,10) i 1854 og 1855.

I trykt udgave: Bind 13 side 417 linje 7

◀ **Cultus-Minister** : dvs. minister for kirke- og skolevæsen, hvilket var C.C. Hall.

I trykt udgave: Bind 13 side 417 linje 19

◀ **resolverede** : besluttede, bestemte.

I trykt udgave: Bind 13 side 417 linje 21

◀ **tillige** : 299,16.

I trykt udgave: Bind 13 side 417 linje 26

◀ **Convent-Øl** : Aforismen er en overskydende passage (*Pap.* XI 3 B 186,2) fra en anmærkning (*Pap.* XI 3 B 183) til den ubrugte artikel »Er Grundtvig et Slags Apostel? er dette Sandhed?« fra april 1855 (jf. *Pap.* XI 3 B 182). Aforismens kontekst gør det klart, at den ydre anledning har været P.C. Kierkegaards tale om SK på Roskilde præstekonvent den 5. juli 1855 (417,31), hvilket formentlig korresponderer med kladdens (ms. 1.9) datering den 7. juli (416,25). – **Convent-Øl**: egl. det ringere øl, der blev drukket af klosterbrødrene i modsætning til det bedre øl, som deres overordnede kunne nyde; øl, der er fremstillet af den sidste og svageste del af urten, svagt, tyndt øl.

I trykt udgave: Bind 13 side 417 linje 30

◀ **Det var et af de Punkter, hvori jeg var saa lykkelig ... Convent-Præstationerne for tyndt Øl** : I løbet af de seneste årtier var der opstået en række præstekonventer, hvor præsterne diskuterede de kirkelige anliggender, som var aktuelle i tiden. Den konservative og autoritative biskop Mynster (260,11) var modstander af disse demokratiske konventer. Der sigtes her først og fremmest til Roskilde præstekonvent, hvor præster, ofte stærkt præget af Grundtvig (261,17), mødtes to gange om året (juli og okt.). Især har SK haft sin bror, P.C. Kierkegaard i tankerne, da denne aktive deltager på konventet netop på mødet 5. juli 1855 havde talt mod SK. I *Dansk Kirketidende*, hvor disse møder løbende blev refereret, berettes i nr. 36, den 19. aug. 1855, om to andre foredrag om SKs polemiske optræden, idet det afslutningsvis anføres, at P.C. Kierkegaards foredrag, der også vandt bifald, ville blive trykt senere, hvilket dog ikke skete (se *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, samlet og udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 356-367).

I trykt udgave: Bind 13 side 417 linje 31

◀ **i en Bog** : kilde ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 13 side 418 linje 2

◀ **Formand** : forgænger.

I trykt udgave: Bind 13 side 418 linje 6

◀ **tillige Sandhedsvidne** : 299,16.

I trykt udgave: Bind 13 side 418 linje 11